

С. Ю. Демидко

(Хмельницький)

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ АРХЕОЛОГІЇ МЕЖИРІЧЧЯ ГОРИНИ — ДНІСТРА

У роботі аналізується ступінь обстеження археологічних об'єктів VI—XVI ст. на території сучасної Хмельницької області України, тематика робіт, проблеми охорони пам'яток археології.

Ключові слова: археологія, городище, замчище, місцезнаходження, поселення, середньовіччя, Хмельницька область.

Процес заселення межиріччя Горини — Дністра у VI—XVI ст. залишив сучасним дослідникам чимало нерозв'язаних до сьогодні питань. Природні особливості регіону, де пролягла межа Лісу (точніше — Малого Полісся) та Лісостепу, до певної міри обумовили «прикордонний» характер освоєння цієї території протягом багатьох періодів, починаючи від доби неоліту. Середньовічний час не був винятком: саме тут формувались межі слов'янських племен (білих хорватів, волинян, деревлян, уличів), їх нащадків — «племінних» земель Київської, Волинської, Галицької та «позаплемінного» новоутворення — Болохівської землі. Згодом на цьому ж підґрунті відбувається розмежування польських та литовських адміністративних одиниць і — вже як наслідок — повітів та губерній Російської імперії.

Утворення систем заселення протягом VI—XII ст. та їх подальша генеза до XVI ст. включно поки-що не привертала особливої уваги дослідників і, як наслідок, не висвітлювались адекватно — з урахуванням сукупності археологічних та писемних джерел. Пошук, опис і стаціонарні дослідження археологічних старожитностей середньовіччя на теренах сучасної Хмельницької області провадились епізодично та з різним ступенем інтенсивності. Загалом сукупність наявних на сьогодні джерел може бути розподілена (до певної міри умовно) на 4 групи:

1. Наративні джерела XII—XVI ст., географічні, та ін. описи мандрівників XVI—XIX ст. та їх інтерпретація у роботах істориків кін. XIX — поч. XXI ст.;
2. Археологічні, історичні, статистичні та ін. матеріали, що були зібрані та проаналізовані у роботах дослідників XIX — поч. XX ст.
3. Матеріали польових досліджень 1-ї пол. XX — поч. XXI ст., що були передані до архівів і фондів Інституту археології НАН України та місцевих музеїв різних рівнів та їх висвітлення у археологічних публікаціях;
4. Охоронна документація відділу охорони пам'яток історії та культури Хмельницької області.

Аналіз джерел 1-ї групи виходить за межі нашої компетенції. Побіжно зазначимо лише те, що наведена у них інформація містить серед іншого великий обсяг даних щодо наявності, найменування та умовно-початкової дати переважної більшості поселень 2-ї пол. XIV — кін. XVI ст. Однак відсутність чітких географічних прив'язок у актах суттєво утруднює локалізацію багатьох населених пунктів. Головними з використовуваних джерел цієї групи на сьогодні є давньоруські літописи, зведені у серію «Полное собрание русских летописей» (ПСРЛ...), і та частина пізньосередньовічних актів, яким пощастило потрапити до друкованих збірників: архівів князів Сангушків (Archivum... 1887; 1890; 1890a), Південно-Західної Росії (Архив...) та ін. Серед інтерпретаційних робіт останнього часу, найбільш ґрунтовними є, на наш погляд, дослідження М. Крикуна (Крикун 1992), та О. Білецької (Білецька 2004).

З точки зору археолога більш інформативними є джерела 2—3 груп. З середини XIX ст.

за ініціативою окремих імперських установ розпочинається загальнодержавне збирання різноманітних даних з метою створення описів археологічних старожитностей губерній Росії та паралельно — історико-статистичних описів православних епархій. Так, у Подільській губернії у якості джерел крім різноманітних анкет¹ були залучені також повідомлення періодичних видань («Подольские губернские ведомости», «Zapiski numizmatyczne» та ін.), місцеві перекази і т. п. (Сецинский 1901, с. 199). Польова перевірка та аналіз зібраних таким чином відомостей проводились лише у поодиноких випадках. Першими спробами узгодження наявних історичних, археологічних, анкетних повідомлень для нашої території стали роботи В. Антоновича (Антонович 1901), В. Гульдмана (Гульдман 1901), Є. Сіцинського (Сецинский 1901, Труды... 1901), М. Симашкевича (Симашкевич 1884), О. Спіцина (Спицын 1896), М. Теодоровича (Теодорович 1888; 1889; 1893; 1899) та ін. Проте різниця між застосованими авторами методиками відбору та викладення матеріалу привела до певної розбіжності як щодо кількості, так і характеристик окремих пам'яток². Незважаючи на це, наведені ними дані протягом наступних 60 років були (і у більшості випадків лишаються досі) чи не єдиним джерелом інформації щодо археологічних об'єктів у межах та поблизу сучасної Хмельниччини.

Початок суто археологічних досліджень на теренах межиріччя було покладено на рубежі ХІХ—ХХ ст. академічними вченими та місцевими дворянами-краєзнавцями Волинської та Подільської губерній Російської імперії. Серед найбільш відомих можемо назвати роботи В. Антоновича (за участю К. Мельник) на території Бакотського скельного монастиря та безпосередньо прилеглий до нього площі (Антонович 1886; 1891), дослідження курганного могильника з матеріалами слов'янського часу поблизу м. Ізяслав М. Біляшевського (Антонович 1901, с. 103), розвідки Ф. Пулавського у північній частині Кам'янецького повіту (Пулавский 1902), обстеження Є. Сіцинським замків та монастирищ Поділля (Сецинский 1891; 1994).

1. Наприклад: «Донесения волостей о сохранившихся памятниках древности, собранные Центральным статистическим комитетом в 1873 г.», «Сообщения причтов церквей Подольской епархии местному историко-статистическому комитету в 1868—1872 гг. (в виде описаний приходоу) и 1890—1892 гг. (в виде ответов на вопросы)» і т. п.

2. Для порівняння: на території сучасного обласного центру (колишній Проскурів) за В. Гульдманом 1901 рр. наявні 1 кам'яна «баба» (з визначенням інформації як помилкової), 1 замчище, 1 монетний скарб, 2 випадкові знахідки (хрест ХІІІ ст. і кістки викопної тварини); за Є. Сіцинським 1901 р. — 1 кам'яна баба, 1 замчище, 2 ймовірних селища, 2 кургани, 4 монетних скарби.

Головна увага нечислених дослідників міжвоєнного періоду була спрямована насамперед на перевірку даних, наведених у «Археологічних картах...» В. Антоновича та Є. Сіцинського. Найбільш плідно у цьому напрямку працювали археологи Волинської (північної) частини сучасної Хмельниччини. Так, зусиллями С. Гамченка (Гамченко 1929; 1930) та В. Кочубея (Кочубей 1928; 1929 тощо) вперше проведено детальне (з прив'язками та зйомкою окомірних планів) обстеження значної частини об'єктів, зазначених у «Карті...» В. Антоновича та виявлено велику кількість раніше невідомих пунктів.

У 50—80 рр. ХХ ст. відбувається докорінна зміна у тематиці робіт: археологи зосереджуються на пошуку та дослідженні нових об'єктів середньовіччя. Саме з цього часу починається формування переважних напрямків стаціонарних досліджень у межиріччі Горини — Дністра згідно усталених хронокультурних меж — ранні слов'яни, Давня Русь, пізні середньовіччя.

Найменш вивченим до цього часу лишається ранньослов'янський період (VI—IX ст.). Початок досліджень на теренах Подільської частини сучасної Хмельниччини та найбільш плідні їх результати пов'язані з ім'ям О. Приходнюка (Приходнюк 1975). На жаль, після переходу дослідника з місцевих установ до Інституту археології АН УРСР роботи з даної тематики у межах області практично припинились. Згідно сукупності наявних на сьогодні даних мусимо констатувати: переважна частина площі межиріччя у VI—XI ст. була незаселеною. Як виглядає, слов'янські ареали того періоду були доволі обмеженими: на півночі (Волинь) — поріччям Горини, на півдні (Поділля) — Дністром та басейнами його окремих приток (Збруч, Смотрич). Це підтверджено розвідками В. Пясецького (Пясецкий 2007), М. Ягодзінського (Ягодзінський 1971 тощо), В. Якубовського (Якубовський 1982; Фонди ХОКМ³), О. Приходнюка (Приходнюк 1974), дещо пізніше — О. Погорільця⁴, С. Демидка (Демидко 2006; 2007) та ін. у Послуччі, Побужжі та верхів'ях лівих приток Дністра.

Головна увага дослідників 2-ї пол. ХХ ст. приділялась найбільш вирашній з точки зору кількості пам'яток та речових знахідок давньоруській добі. Як виглядає, археологи у цей період зосередились переважно на роботах з трьох, до певної міри незалежних один від од-

3. Матеріали розвідок В. Якубовського вздовж рр. Вовк (басейн Південного Бугу) та Хомора (басейн Горині) передані до фондів ХОКМ. Звіти дослідника щодо цих робіт у наукових архівах ІА НАН України та ХОКМ відсутні.

4. Матеріали розвідок О. Погорільця зберігаються у фондах Державного історико-культурного заповідника «Межибіж». До цього часу не паспортизовані (у такому ж стані знаходяться матеріали М. Ягодзінського).

ного, напрямків: 1) розкопки вже відомих, переважно літописних городищ XII—XIII ст., 2) дослідження з так зв. «Болохівської» тематики, 3) дослідження поховань XII—XIV ст.

Стосовно першого напрямку — навіть неповний перелік студій, як для зазначеного регіону, зовні виглядає досить вагомим. Так, М. Каргер досліджує городище поблизу с. Городище Шепетівського р-ну, що з того часу відоме як «стародавній Ізяславль» (Каргер 1965, Пескова 1981), С. Пачкова — городище поблизу с. Гринчук (Пачкова 1979), М. Кучера — літописну Ушицю (Кучера, Горишний 1983), І. Винокур — старожитності літописної Бакоти (Винокур, Горішний 1994), городище літописного Ізяслава (Винокур, Журко, Демидко 1995). Окремо слід виділити роботи, що проводились на багатопарових пам'ятках. Насамперед це стосується досліджень давньоруських городищ, на місці або поблизу яких згодом формуються пізньосередньовічні фортеці та міста. Так, М. Нікітенко обстежує територію Старого міста в Ізяславі (Нікітенко 1995), І. Винокур — укріплення у межах літописного Полонного (Винокур, Мегей 1995), Ю. Авагян, а згодом Ю. Толкачов досліджують площу та споруди Меджибізької фортеці (Моця, Толкачов 2000; 2006), Є. та О. Пламеницькі, М. Петров — Кам'янець-Подільський (Петров 1987; Пламеницька 2004), Л. Виногородська — історичну частину Старокостянтинівна (літописного Кобуда?: Виногородська 2002). На жаль, значна частина з зазначених вище робіт тривали не більше 5 польових сезонів і лише у окремих випадках супроводжувались хоча б побіжним розвідковим обстеженням безпосередньо прилеглих до пам'яток територій.

Стосовно другого напрямку досліджень — сумнозвісної «Болохівської» проблеми — доцільно зробити невеликий історичний екскурс. У середині XII ст. літописець фіксує утворення першої адміністративної одиниці у Побужжі — Божської волості. До її складу входили «*Божський, Межибоже, Котельниця* (корекція наша) *й інші два городи*» (Літопис..., с. 203, 219). Загалом уділ охоплював верхів'я Південного Бугу, верхнє та середнє Послуччя та (частково?) праві притоки верхнього Тетерева. Враховуючи малу щільність заселення та, поруч з цим, значний відсоток городищ у межах принаймні Побужжя (42 % населених пунктів: Демидко, 1994, с. 448), суттєву віддаленість регіону від головних адміністративних центрів (Києва, Володимир, Галича), можна припустити, що волость виконувала подвійну функцію. Насамперед вона могла бути фактичним поширенням далеко на південний захід Київської пороської оборонної смуги та водночас — місцем заслання колишніх супротивників або непевних союзників київських князів. До речі, у випадку з Ростиславом Юрійовичем (фактично засланим як надалі від Києва) необхідність захисту кордонів підкреслена недвозначно: «*А ти пос-*

тережи землю Руську звідтіля» (Літопис..., с. 219, 222). Можемо припустити, що саме з 2-ї пол. XII ст. з поступового об'єднання дрібних володінь колишніх Божської і Межибожської волостей починається формування нового державного (?) утворення — Болохівської землі. На жаль, кількість повідомлень щодо неї у джерелах суттєво обмежена (Літопис..., с. 389, 399, 416). Літописець, висвітлюючи події, вживає переважно загальні терміни: «*князі болохівські*», «*болохівські міста*», майже не наводячи конкретних даних. Насамперед це стосується правителів землі, жодного разу не названих на ім'я або поодиноці. Це може свідчити або про існування певних родинних зв'язків між ними, або, скоріше, про конфедеративний характер цього державного (?) утворення. Небажання подати докладніші відомості щодо нього можна пояснити вкрай негативним ставленням Романовичів та їх найближчого оточення до місцевих князів, які відзначались відвертим сепаратизмом. Оскільки після 1257 р. болохівці та Болохівська земля у літописах більше не згадуються, можемо припустити: або на протязі наступних принаймні 35 років¹ вони змушені були визнавати зверхність галицько-волинських князів, або, що найвірогідніше — ця територія була винищена у кращих традиціях громадянських війн².

Організація та проведення відносно систематичних досліджень болохівських пам'яток пов'язана з іменем В. Якубовського. Наслідком його розвідок у басейнах Горини, Случі та Південного Бугу стало визначення датування низки городищ, виявлення значної кількості раніше невідомих селищ XII—XIII ст. Розкопки городищ поблизу сс. Городище Деражнянського, Михнів Ізяславського, Теліжинці Старосинявського (особисто) та Губин (під керівництвом

1. Остання стаття літопису датована 1293 р. (дата коментатора — зима 1289/90 р.).

2. Достатньо одного прикладу: ятвяги, що на 1256—1257 рр. виявились союзниками Данила Галицького, запізнившись до початку облоги Звягеля (нині — Новоград Волинський), побачили наслідки галицького штурму, а точніше: «*не побачили нічого — самі головні та псів, бігали по городу...*». До речі зазначимо, що після битви на р. Калка князь Данило жодного разу не наважився особисто протистояти монгольським військам на полі бою. Захист Києва 1240 р. він полишив на воеводу, Волині 1241 р. — на брата. Це виглядає досить дивним на тлі загальної військової активності «короля» Руси — його запалу вистачало на приборкування власних бояр, битви з ятвягами, війни з Польщею, навіть на організацію походу проти Чехії: «*бо ніхто у землі Руській не воював землю Чеську — ні Святослав, ні Володимир Святий. І сповнив Бог його бажання, бо прагнув він і поривався на війну*» у той час, коли його землі періодично пустошила орда! Два походи на болохівців (супротивника далеко не найсильнішого з тих, що існували на той час) — єдині приклади його активних бойових дій на східному кордоні своїх володінь після 1223 р.

І. Винокура) Старокостянтинівського районів дали можливість реконструювати особливості фортифікацій та цивільних споруд, матеріальної культури місцевого населення XII—XIII ст. (Якубовський 1975; 1984). На жаль, результати багаторічних досліджень не знайшли адекватного висвітлення у академічних виданнях: переважна більшість наявних публікацій — це тези або невеликі статті, надруковані у матеріалах місцевих (Ізяслав, Кам'янець-Подільський, Старокостянтинів) конференцій. Багато у чому є дискусійними погляди дослідника на визначення просторових меж та етнічні складові населення Болохівської землі, причини її загибелі, інтерпретацію частини городищ як літописних пунктів, етнічне підґрунтя тощо.

Дослідження давньоруських поховань на території межиріччя лише у окремих випадках було систематичним. Початок їм було покладено розкопками О. Моці ґрунтових могильників поблизу сс. Коржівка та Махаринці у Послуччі. Загалом розкрито 17 поховань (Моця 1977; 1978). На Побужжі, як виглядає, відносно повно досліджено лише 2 ґрунтових могильника на території Меджибізької фортеці. Розчищено 1 групове (45 кістяків) та 60 одиночних поховань на могильнику 1, а також 2 парних — на могильнику 2 (Моця, Толкачов 2000, с. 79, 80; 2006, с. 146—148). У Подністров'ї досліджувались переважно ґрунтові могильники. Так, П. Горішнім та Р. Юрою поблизу с. Бакота в ур. Скельки розчищено 55 поховань (Винокур, Горішній 1994, с. 332—333), Т. Мовшею поблизу с. Жванець в ур. Щовб — 26 (Маярчак, 2006, с. 57, 58). У 90-х рр. XX ст. В. Захар'єв проводить розкопки ґрунтового (100 поховань) та курганного (6 поховань) некрополів поблизу с. Сокилець (Захар'єв 2003, с. 73, 74). Результати більшої частини цих досліджень були проаналізовані у роботах О. Моці (Моця 1990; 1993; 1994).

Вивчення пам'яток XIV—XVI ст., як значалось вище, до певної міри нерозривно пов'язано з дослідженням поселень попереднього часу. Серед робіт, пов'язаних виключно із зазначеним періодом, можемо згадати лише розкопки на території укріплення, відомого нині як «замок Ракочі» (Сідинський 1994, с. 35). Ця пам'ятка принципово відрізняється від синхронних оборонних споруд Поділля та Волині: останні, як правило, є пристосованими до військових потреб XVI—XVII ст. залишками давньоруських укріплень. На відміну від них «Ракочі» збудований «з чистого листа» за найновішими на той час принципами європейської фортифікації (Данілов 2002). За 2,5 км на схід від замчища розташована Меджибізька фортеця. Дослідження на її території показали, що пам'ятка має потужний культурний шар, сформований за 900 років безперервного існування і, відповідно, складну стратиграфію з численними перевідкладеними шарами. Останнє призводить до неможливості «вузького» — у межах хоч би півстоліття — датування пізньосередньовічних речей зокрема і, відповідно, конкретних прошарків взагалі. На разі дане питання актуальне не тільки стосовно Меджибожа, але й щодо інших синхронних пам'яток Волині та Поділля. Розв'язанням цієї проблеми було б визначення хронологічних індикаторів — речей, одержаних з чітко датованих об'єктів (ідеально — із закритих комплексів). Саме такі об'єкти, як показали дослідження, збереглися на замчищі Ракочі (Погорілець, Стопенчук 2002 та ін.).

Перша, і до цього часу єдина спроба створення повного переліку раніше відомих та нововиявлених у XX ст. пам'яток археології Хмельниччини була зроблена колективом археологів під керівництвом І. Винокура у 1984 р. (Винокур 1984). Друга — але виключно щодо лівобережної частини басейну Дністра давньоруського часу — С. Маярчаком (Маярчак 2006). Крім

Таблиця 1. Облік пам'яток.

Район	Кількість об'єктів згідно статей «Зводу пам'яток...»	Обстежено	На обліку (пам'ятки та об'єкти)
Білогірський	33	14	2
Волочиський	19	8	1
Деражнянський	18	11	4
Ізяславський	60	26	—
Красилівський	81	7	1
Летичівський	51	46	4
Полонський	35	23	2
Славутський	35	15	1
Старокостянтинівський	68	20	4
Теопільський	28	2	—
Хмельницький	49	49	—
Шепетівський	59	24	2

цього, доходить до завершення підготовка археологічної частини Зводу пам'яток історії та культури Хмельницької області.

Джерела 4-ї групи, на жаль, не витримують ніякої критики. Насамперед це стосується якості оформлення облікової документації: за наявними у паспортах 70-х рр. ХХ ст. схемпланами визначити місця розташування більшості пам'яток на місцевості практично неможливо (власний гіркий досвід), охоронні зони визначені лише «на бумазі» і т. п. До цього часу поза увагою органів охорони пам'яток області лишається близько 1000 відомих по літературі середньовічних археологічних об'єктів. Приблизно така сама кількість пунктів цього часу (курганні або ґрунтові могильники, городища, замчища, селища, місцезнаходження) може бути виявлена протягом найближчих років під час виконання планових археологічних досліджень та обстеження земельних ділянок, що відводяться під приватизацію або будівельні та інші роботи. Загалом співвідношення ймовірних, обстежених та прийнятих на облік середньовічних об'єктів (лише по басейнах Горини та Південного Бугу) на даний час має вигляд, наведений у таблиці 1.

Антонович В.Б. О скальных пещерах на берегу Днестра в Подольской губернии. — Одесса, 1886.

Антонович В.Б. Бакотский скальный монастырь // Киевская старина. — К., 1891. — Октябрь. — С. 108—116.

Антонович В.Б. Археологическая карта Волынской губернии // Труды XI АС. — М., 1901. — Т. 1. — С. 1—132.

Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Наприклад: АЮЗР. — К., 1861. — Ч. II. — Т. 1: Постановления дворянских провинциальных сеймов в Юго-Западной России (1569—1654); АЮЗР. — К., 1876. — Ч. VI. — Т. 1: Экономические и юридические отношения крестьян 1498—1795 гг.; АЮЗР. — К., 1893. — Ч. VIII. — Т. 1: Материалы для истории местного управления в связи с историей сословной организации. Акты Барского староства XV—XVI вв. тощо.

Білецька О. Поділля на зламі XIV—XV ст.: до витоків формування історичної області. — Одеса, 2004.

Виногородська Л.І. Історико-археологічні дослідження на території замку Острозьких в м. Старокостянтинів Хмельницької області // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Збірка наукових статей. — К., 2002. — Вип. 11. — С. 18—24.

Винокур І.С., Гуцал А.Ф., Пеняк С.І., Тимошук Б.О., Якубовський В.І. Довідник з археології України: Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області. — К., 1984.

Винокур І.С., Горішній П.А. Бакота: Столиця давньоруського Пониззя. — Кам'янець-Подільський, 1994.

Винокур І.С., Журко О.І., Демидко С.Ю. Волинський Ізяславль — перлина на Горині. Нові археологічні дослідження // Дивокрай: Науково-краєзнавчий альманах. — Хмельницький, 1995. — Вип. 1: Хмельниччина волинська. — С. 25—31.

Винокур І.С., Мегей В.П. Археологічні дослідження в м. Полонному (1992—1993 рр.) // Місту Полонному — 1000 років: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. — Кам'янець-Подільський, 1995. — С. 8—20.

Гамченко С.С. Досліди археологічні р. 1927 на Шепетівщині // Записки Шепетівського при УАН товариства — Шепетівка, 1929. — С. 3—7.

Гамченко С.С. Коротке повідомлення за археологічні дослідження р. 1930 на Україні // НА ІА НАН України. — Архів ВУАК. — № 327/13.

Гульдман В.К. Памятники старины в Подолии. — Каменец-Подольский, 1901.

Данілов І. А. Невідома фортеця Волино-Подільського порубіжжя // Історія міст і сіл Великої Волині: Збірник наукових праць — Житомир, 2002. — Т. 25 (Ч. 1). — С. 279—286.

Демидко С.Ю. Освоєння межиріччя Горини — Південного Бугу у VI—XIII ст. // Велика Волинь: минуле і сучасне. — Хмельницький, 1994.

Демидко С.Ю. Археологічна карта м. Хмельницький // Місто Хмельницький в контексті історії України. — Хмельницький, Кам'янець-Подільський, 2006. — С. 48—59.

Демидко С.Ю. Меджибзький археологічний мікрореґіон (Звод пам'яток) // Літопис Хмельниччини—2007: краєзнавчий збірник. — Хмельницький, 2007. — С. 62—73.

Захар'єв В.А. Десять років дослідження археологічних пам'яток Сокилецького мікрореґіону // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: Збірник наукових праць. — Кам'янець-Подільський, 2003. — Вип. 3. — С. 72—75.

Каргер М.К. Древнерусский город Изяславль в свете археологических исследований 1957—1964 гг. // Тезисы докладов советской делегации на Международном конгрессе славянской археологии. — М., 1965. — С. 39—41.

Кочубей В. Регістрація археологічних першоджерел на Шепетівщині В.І. Кочубеем: Польовий щоденник // НА ІА НАН України — ВУАК. — № 530. (1928 р.).

Кочубей В. До реєстрації археологічних першоджерел на Шепетівщині (окремий відбиток) // Записки Шепетівського при УАН товариства — Шепетівка, 1929.

Крикун Н.Г. Административно-территориальное устройство Правобережной Украины в 15—18 вв.: границы воеводств в свете источников. — К., 1992.

Кучера М.П., Горішній П.А. Раскопки городища XII—XIII вв. у с. Старая Ушица // Археологические памятники Среднего Поднестровья. — К., 1983. — С. 62—96.

Літопис руський. — К., 1989.

Маярчак С.П. Археологічні пам'ятки IX—XIII ст. Лівобережжя Середнього Подністров'я. — Кам'янець-Подільський, 2006.

Моця А.П. Древнерусские памятники в зонах новостроек на р. Случ // АО 1976 г. — М., 1977. — С. 344.

Моця А.П. Древнерусские могильники в верховьях р. Случ // АО 1977 г. — М., 1978. — С. 361.

Моця А.П. Погребальные памятники южнорусских земель IX—XIII вв. — К., 1990.

Моця О.П. Населення південно-руських земель IX—XIII ст. (за матеріалами некрополів). — К., 1993.

Моця О.П. Підплитові поховання на південноруських могильниках // Населення Пруто-Дністровського межиріччя та суміжних територій в другій половині I — на початку II тисячоліть н. е.: Тези до-

повідей та повідомлень. — Чернівці, 1994. — С. 30—31.

Моця Б.О., Толкачов Ю.І. Меджибізька фортеця // Археологія. — 2000. — № 3. — С. 72—82.

Моця Б.О., Толкачов Ю.І. Меджибіж: твердиня над Бугом // Охорона культурної спадщини Київської області: Проблеми. Матеріали. Дослідження. — К., 2006. — С. 145—156.

Нікітенко М.М. Де, ким і коли був заснований Ізяслав // Дивокрай: Науково-краєзнавчий альманах. — Хмельницький, 1995. — Вип. 1: Хмельниччина волинська. — С. 21—24.

Пачкова С.П. Давньоруське городище Гринчук на Дністрі // Археологія. — 1979. — 32 — С. 78—96.

Пескова А.А. Древний Изяславль // КСИА. — 1981. — Вып. 164. — С. 66—73.

Петров Н.Б. Историческая топография Каменца-Подольского XII—XVIII вв.: Автореф... канд. ист. наук. — К., 1987.

Пламеницька О. Кам'янець-Подільський. — К., 2004.

Полное собрание русских летописей. Например: Ипатьевская летопись // ПСРЛ. — СПб., 1908. — Т. 2.; Лаврентьевская летопись // ПСРЛ. — Л., 1926—1928. — Т. 1.; Летописи Белорусско-Литовские // ПСРЛ. — М., 1980. та ін.

Погорілець О.Г., Стопенчук С.М. Дослідження залишків укріплення періоду пізнього середньовіччя поблизу смт Меджибіж Летичівського району Хмельницької області // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Збірка наукових статей. — К., 2002. — Вип. 11. — С. 24—28.

Приходнюк О.М. Археологічна розвідка в верхів'ях р. Случ // Археологія. — К., 1974. — 13. — С. 79—84.

Приходнюк О.М. Слов'яни на Поділлі (VI—VII ст. н. е.). — К., 1975.

Пулавский Ф. Археологические находки в Подольской губернии // Труды XI АС. — М., 1902. — Т. 2. — С. 147—150.

Пясецкий В.К. Каталог древних поселений, стоянок и местонахождений // Летопис Хмельниччини—2007: краєзнавчий збірник. — Хмельницький, 2007. — С. 101—110.

Раппопорт П.А. Военное зодчество западно-русских земель X—XIV вв. // МИА. — Л., 1967. — № 140.

Сецинский Е. Материалы для истории монастырей Подольской епархии. — Каменец-Подольский, 1891.

Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии // Труды XI АС. — М., 1901. — Т. 1. — С. 197—354.

Сіцінський Ю.Й. Оборонні замки західного Поділля XIV—XVII ст. (репринт). — Кам'янець-Подільський, 1994.

Симашкевич М.В. Указатель историко-археологических достопримечательностей Подолии // Сборник сведений о Подольской губернии. — Камянец-Подольский, 1884. — Вып. III.

Спицын А.А. Сведения 1873 г. о городищах и курганах Подольской губернии // ЗРАО. — М., 1896. — 8. — С. 237—286.

Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. — Почаев, 1888. — Т. I. (до роботи включено описи приходів та старожитностей Житомирського, Новоград-Волинського та Овруцького повітів).

Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. — Почаев,

1889. — Т. II: Уезды Ровенский, Острожский и Дубенский.

Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. — Почаев, 1893. — Т. III: Уезды Кременецкий и Заславский.

Теодорович Н.И. Волынь в описаниях городов, местечек и сел в церковно-историческом, географическом, этнографическом, археологическом и др. отношениях. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. — Почаев, 1899. — Т. IV: Староконстантиновский уезд.

Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. — Каменец-Подольский, 1901. — Вып. 9. — Приходы и церкви Подольской епархии.

Фонди Комунального закладу культури «Хмельницький обласний краєзнавчий музей». — Група зберігання «Археологія». — А—1117—1181, А—1209—1235, А—1244—1255, А—1282—1289 тощо.

Ягодінський М.Й. Звіт про археологічні розвідки в межах Хмельницької області, проведені протягом 1958—1971 рр. // НА ІА НАН України. — 1971—52.

Якубовський В.І. Давньоруський скарб з с. Городище Хмельницької області // Археологія. — К., 1975. — 16. — С. 87—104.

Якубовський В.І. Археологічна розвідка басейну р. Бужок на Хмельниччині // Археологія. — К., 1982. — Вип. 13. — С. 103—107.

Якубовский В.И. Древнерусские памятники XII—XIII вв. верховьев рек Южного Буга и Случи: Автореф... канд. ист. наук. — К., 1984.

Archivum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Slawucie. — Lwów, 1887. — t. 1.

Archivum książąt Sanguszków w Slawucie. — Lwów, 1890. — t. 3.

Archivum książąt Sanguszków w Slawucie. — Lwów, 1890a. — t. 4.

С. Ю. Демидко

СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ СРЕДНЕВЕКОВОЙ АРХЕОЛОГИИ МЕЖДУРЕЧЬЯ ГОРЫНИ — ДНЕСТРА

В статье кратко рассмотрены основные источники, история и главные направления исследований археологических объектов VI—XVI вв. междуречья Горыни — Днестра в пределах нынешней Хмельницкой области Украины.

S. Y. Demidko

STATE AND PROBLEMS OF THE MIDDLE AGES ARCHAEOLOGY IN A PLACE BETWEEN TWO RIVERS GORYN AND DNISTER

The paper proposes brief review of main sources, history and directions of researches in a field of study archaeological sites of 6th—16th centuries. This problem examines on a territory between two rivers Goryn and Dnister in borders of nowadays Hmel'nitsk region in Ukraine.